

TÜRÜK

*Uluslararası Dil, Edebiyat
ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*
2017, Yıl:5, Sayı:9

Geliş Tarihi: 18.03.2017

Kabul Tarihi: 11.04.2017

Sayfa:309-321

ISSN: 2147-8872

XVI. YÜZYILDA TERCÜME EDİLEN BİR TIP METNİ “MECMA’Ü’L- MÜCERREBÂT”

Murat Muratoğlu*

ÖZET

Tıp; insanoğlunun varoluşundan bu yana -toplumlara göre farklılık göstermiş olsa da- gelişerek büyüyen bir bilim alanıdır. İnsanoğlu, hayatın kaçınılmazlarından olan hastalıklara ve ölüme çare bulmak amacıyla, tarihin ilk dönemlerinde sihir ve büyü ile başlayan sağaltma yöntemlerini zamanla, deneme-yanılma ve gözlem sonucunda elde ettiği bilgi birikimiyle hatırı sayılır bir noktaya getirerek, gelecek nesillere faydalanabilecekleri önemli tecrübeler nakletmiştir. Bu tarihi süreç içerisinde İslam tıbbı önemli ilerlemeler kaydederken, Türk tıbbı örnek aldığı İslam tıbbından hareketle, telif ve tercüme birçok eser meydana getirmiştir. Bu çalışmanın konusu, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi 190 arşiv numarasında kayıtlı XVI. yüzyılda Osmanlı Türkçesine tercüme edilen bit tıp metnidir. Eser, Necmeddîn Mahmud bin Ziyaeddîn İlyas Şirâzî'nin Hâvî-i Sagîr adıyla meşhur olan El- Hâvî fi İlmi't-Tedâvî adlı eserinin Mecma'ü'l-Mücerrebât adlı tercümesidir. Ahmed bin Bâlî tarafından hicri 987, (miladi 7 Mayıs 1579) tarihinde tercüme edilmiştir. Eser beş makale ve her makalenin kendi içerisindeki bablarından oluşur. Mütercim her babın sonuna birer fasıl eklemiştir. Genel sağlık bilgileri, vücudun her bir organın hastalıkları, ilaç yapımı, şifalı maddeler ve helva yapımı ile ilgili bilgiler vermektedir. Eser, içerik yelpazesi bakımından tıp, eczacılık, botanik, dilbilimi, halkbilimi, gastronomi gibi birçok disiplinin için kaynak olarak kullanılabilir bir metindir.

Anahtar kelimeler: Mecma'ü'l-Mücerrebât, Ahmed bin Bâlî, Osmanlı tıbbı

* Doktora öğrencisi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyalbilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı ABD, murat.muratoglu61@hotmail.com

A MEDICAL WORK TRANSLATED IN XVIth CENTURY NAMED “MECMA ‘Ü’L- MÜCERREBÂT”

ABSTRACT

Medicine is a branch of science which has been developing since its existence although it changes according to different societies. Human beings in order to find remedies, beginning with magic and glamour and developing with knowledge gathered from experience and observation for illness and death which are inevitable aspects of life, carried the cure methods to a respectable level, and transferred them to the following generations for their utility. Within this developments, while Islamic medicine made a great process, Turkish medicine formed many original and translated works with reference to Islamic medicine. In the present study, a work translated in 16th century in Anatolia, registered with archive number 190 in İstanbul university "Nadir Eserler" library work is introduced. The work is translated version of Mecma'ü'l-Mücerrebât, named El- Hâvî fi İlmi't-Tedâvî and known as Hâvî-i Sagîr by Necmeddîn Mahmud bin Ziyaeddîn İlyas Şîrâzî. It was translated by Ahmed bin Bâlî on 7th May 1578 (987 hijri). The work consists of five chapters, and each chapter has its own parts. The translator added a part at the end of each chapter. It gives information about general health issues, the illness of each organ, preparing medicine, curative materials and halva preparation. It has the potential to be used as a source book for medicine, pharmacy, botanic, linguistics, folklore, gastronomy in terms of wide range of knowledge it includes.

Key Words: Mecma'ü'l-Mücerrebât, Ahmed bin Bâlî, Ottoman medicine

0. Giriş

Anadolu Selçukluları döneminde bilim ve sanat dilinin Arapça ve Farsça olması nedeniyle geri planda kalan Türkçe, 13. yüzyıldan sonra Anadolu'da Oğuz ağzına dayalı telif ve tercüme birçok eser meydana getirmiştir. 14. ve 15. yüzyıllarda Anadolu sahasında dini-tasavvufi içerikli metinler ağırlıklı olmak üzere tıbbi, tarihi, felsefi, edebi nitelikte yüzlerce eser kaleme alınmıştır. Anadolu sahasında örneklerini ilk olarak 14. yüzyılda görmeye başladığımız tıp metinleri Türk bilim tarihinde önemli bir yere sahiptir. “Bu eserlerden bir kısmı incelenmiş ve metin olarak yayımlanmışsa da bu yayınların yeterli olduğu söylenemez” (Doğan 2010b: 163). Bu alanda ilk telif eser olarak bilinen İshak bin Murad'ın Edviye-i Müfrede'sinden sonra sahanın eser sayısı 20. yüzyıla kadar artarak devam etmiştir.

Toplumları en çok etkileyen olaylardan birisi hastalıklardır. İnsanoğlu bu sorun üzerinde epeyce durmuş ve gerek Batı dünyasında gerekse İslam dünyasında birçok eser meydana getirmiştir. Bu eserler hastalıkları tanıma, teşhis ve sağaltma yollarının dışında birçok farklı çalışma alanına hitap eden kaynaklar niteliğindedir.

14. yüzyıldan sonra Anadolu sahasında görülmeye başlandığını söylediğimiz tıp metinleri, bölge hakkında önemli bilgiler vermektedir. “Sağlık gibi geniş, kapsamlı bir alanı konu edindikleri için söz varlığı açısından Türk dili ve araştırmaları için zengin birer kaynak niteliğindedirler. Besin adlarından tutun iklim koşulları, genel sağlık alanı, hastalık adları, organ adları, bitki adları ve ilaç olarak kullanılan pek çok madde adına geniş bir terminoloji yelpazesini kapsarlar. Eski tıp anlayışına dayalı olarak yazılmış olmaları bakımından tıp tarihi yönünden araştırmacılar için birinci derecede malzeme niteliğindedirler. Sağaltma ile ilgili kimi halk inanışlarına da yer vermiş olmalarından onları halkbilimsel açıdan da önemli kılmaktadır” (Önler 1998: 158).

16. Yüzyılda Yazılmış Başlıca Türkçe Tıp Eserleri

Çintar adlı cerrahın Yunanca kitabının tercümesi olan *Alâim-i Cerrâhîn*, 16. yüzyılın ilk yarısında İbrahim bin Abdullah tarafından yazılmış önemli bir eserdir. Hacı Paşa, Akşemsetdin, Şirvanlı, Sabuncuoğlu gibi Türk tıp tarihinin önemli üstadlarının ilaç terkiplerini de içerir” (Doğan 2010b: 164). “Bu dönemin diğer iki eseri ise Müslihiddin Mustafa bin Şaban Sürûrî’ye aittir. Ebu’l-Hasan ‘Alâuddîn b. Hazm b. el-Nafîs el-Karşî’nin Mucez adlı eserinin *Terceme-i Mucizü’l-Kânûn fi’t-Tıbb* adlı tercümesi ve Bîh-i Çinî adlı Farsça eserin *Terceme-i Risâle-i Bîh-i Çînî* adlı diğer tercümesidir” (Kartal 2016).

Tercüme olan bir diğer eser; Sultan Üçüncü Murad zamanında Osmanlı Divân-ı Âlî kâtiplerinden Hasan ibni Abdurrahman Efendi tarafından Yusuf bin İsmail bin İlyas el-Hûyî el-Bağ-dâdî el-Kutbî el-Şâfî’î’nin Mâlâ Yeseu’t-Tabîb adlı eserine bazı ilâvelerle yapılan *Terceme-i Mâlâ Yeseu’t-Tabîb Cehlehû* adlı tercümedir. Hekim Nidâî bu dönemde telif eserleriyle önemli yer tutar. “*Menâfîü’n-Nâs* adlı telif eseri, 1566 yılında tamamlanarak 2. Selim’e sunulmuştur. Eser altmış babdan oluşmaktadır. Nidaî tarafından kaleme alınan bir diğer eser *Rebîü’s-Selâme*’dir. “Risâle-i Tıbb ve Manzûme-i Tıbb adlarıyla da biline *Dürr-i Manzûm* adlı eser Nidâî tarafından 1567 yılında tamamlanarak 2. Selim’e sunulmuştur. Manzûm bir tıp kitabı olan eser dört bab ve bir mukaddimeden meydana gelmektedir” (Sunar 2014). *Terceme-i Müfredât* Abdurrahman bin Yusuf Aksarâyî tarafından İbni Baytar’ın adlı eserine yapılan tercümedir.

Mecma‘ ü’l-Mücerrebât, Necmeddîn Mahmud bin Ziyaeddîn İlyas Şirâzî’nin Havî-i Sagîr adıyla meşhur olan (Adıvar 1991: 70) El-Havî fi İlmi’t-Tedâvî adlı eserinin tercümesidir. Eser Ahmed bin Bâlî tarafından tercüme edilmiştir.

1.Necmettin Mahmut bin İlyas Şirazî

Gerek klasik kaynaklarda gerekse modern araştırmalarda hayatına dair bilgi yoktur. “İlhanlı devlet adamı, tarihçi ve tabip Reşîdüddin Fazlullah-ı Hemedânî’nin (ö. 718/1318),

ulemâya in'âmde bulunması için Bağdat valisi olan oğlu Emîr Ali'ye gönderdiği mektuptaki listede Fakih Mahmûd b. İlyâs Tabîb adı da kayıtlıdır. Reşîdüddin ayrıca, Şîraz'da mevcut dârüşşifâya vakıflar tahsis edip Şîrâzî'yi buraya müteveli tayin ettiğine dair Şîraz yöneticilerine yolladığı yazıda kendisinden "Mevlânâ- yı a'zam Eflâtûn-i dehr Aristo-yi asr Mevlâna Mahmûd b. İlyâs" diye söz eder ve onun hem naklî hem aklî ilimlerde eşsiz bir âlim, değerli bir tabip olduğunu belirtir Bazı çağdaş araştırmalarda babasının lakabı Ziyâeddin şeklinde anılırken Kâtib Çelebi bunu Sâinüddin diye kaydetmekte, Âga Büzürg-i Tahrânî de el-hâvî adlı eserinin bazı yazma nüshalarında böyle geçtiğini söylemektedir" (TDAV 2010: 39,187).

Eserleri

1. El-hâvî fi ' ilmi't-Tedâvî: "Şîrâzî eserin mukaddimesinde küçük yaştan itibaren tıbbâ merak sardığını, tahsilinden sonra mesleğini icra etmesi sırasında dostlarının isteği üzerine bu kitabı yazdığını anlatır. Bir tıp ansiklopedisi mahiyetindeki eser, Ebû Bekir er-Râzî'nin (ö. 313/925) aynı adı taşıyan hacimli kitabıyla karıştırılmaması için el-hâvî's-sağîr diye de anılmaktadır. Üslubunun güzelliği ve açıklığıyla, muhtevasının doğruluğu ve zenginliğiyle tanınan ve yaygın biçimde kullanılan el-hâvî beş kısımdan (makale) meydana gelmiştir. İlk kısımda 125 bölüm halinde iç hastalıkları, ikinci kısımda yirmi yedi bölümde sıtma (humma) hastalığının belirtileri, türleri ve tedavi yöntemleri, üçüncü kısımda 108 bölümde dış organlarda ortaya çıkan hastalıklar incelenmektedir. Burada yer alan 82-102. bölümler zehirler ve zehirli hayvanlar hakkındadır. Alfabetik olan dördüncü kısımda müfret ilâçların, elli bölümden oluşan beşinci kısımda mürekkep ilâçların yapım ve kullanımı konu edinilmektedir. Müellif ünlü hekimler arasında daha çok Hipokrat, Câlînûs (Galen), İbn Mâseveyh ve İbn Sînâ'ya atıfta bulunur. Günümüze birçok nüshası ulaşan eserin beşinci kısmının Fransızca'ya çevirisiyle birlikte ilmi neşrini Pierre Paul Emile Guigues gerçekteşirmiştir (Beyrut 1902; Frankfurt 1997 [tıpkıbasım]). Ahmed Ferîd el-Mezîdî, eserin bu kısmının ikinci defa tahkikini yaptığını söylüyorsa da (Beyrut 2001) çalışmasında kayda değer bir inceleme görülmemektedir" (TDAV 2010: 39,187).

2. Ğıyâşıyye. Dört kısım (makale) üzerine düzenlenmiş tıbbâ dair Farsça bir eserdir.

3. Kitâbü'l- ' Aşq. Otuz bölümden oluşmaktadır.

4. Tuħfetü'l-Kemâl. Yine tıbbâ dair Farsça bir eserdir (Nuruosmaniye Ktp., nr. 3669).

5. Muħtařar fi ' ilmi't-Teşrîh. (Konya Mevlânâ Müzesi Ktp., nr. 4346/2).

6. Kitâbü řerhi'l-Fuřûl li-Hibokrať.

7. Esrârü'n-Nikâh

8. Kitâbü'l-Ağziye ve'l-Eşribe.

9. Risâlefi'l-Bâh.

10. Risâle Şelciyye

2. Ahmed bin Bâlî

Osmanlı ulemâ ve tabiplerinden olan Ahmed bin Bâlî'nin hayatı hakkındaki bilgiler azdır. Saruhan (Manisa) Sancağı sınırları içindeki Akhisar kazasına bağlı Marmara nahiyesinde doğan Ahmed bin Bâlî'nin kaynaklarda doğum ve ölüm tarihi hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Hayatı hakkında ulaşabildiğimiz yegâne bilgi ise “meşhur Molla Arap'ın talebelerinden olup tahsilini ikmalden sonra bir müddet kadılık mesleğinde bulunmuşsa da sonradan bu meslekten feragatla ilmen ve amelen tıp ilmi ile meşgul olmaya başlamış” (Bursalı 1975cII: 197) olduğu bilgisidir. “Bu bilgi metnin 2b varlığının 24. satırından 3a varlığının 4. satırına kadar olan kısımda Ahmed bin Bâlî tarafından da bizzat beyan edilmiştir. Bu bölüm aşağıdadır:

“ve dahı işbu faķir ve haķir muhtâcû'l-'avnillâh ve raħmetühü aħmed bin bâlî faķî sabıķân mevâlî 'azâm ĥuzûrlarında ma'ķulât ve menķulât uşul ve fûrû' kitâblarına iştiğâlde iken ahyânen kütüb-i tıbbâ dahı müţala'a kılp ehlinde mevâzi'-i müşkile-i tefiş ve tefeħhüz edüp esrâr-ı tıbbâ ıtlâ' olduķdan şonra sultânü'l-'ulemâ mevlânâ 'arab ĥizmetlerinden mülâzım olup kazâdan tedrisden sevk âlehi ferâğat edüp bu 'ilm-i şerîfün 'ilmen ve 'amelen taşşiline bi-ķadrü't-ķâkatü'l-beşeriyye meşğul olduķ kütüb-i mu'teberden vesâ'ir mücerrebâtdan cem' edüp ĥâvî-i şağiri türki tercüme edüp her bâbınun nihâyetinde bir faşl çeküp sâ'ir mücerrebât ilħaķ eyledük mecma'ü'l-mücerrebât dëyü ad ķoduk ” (Sunar 2014)

3. Mecma'ü'l-Mücerrebât

3.1.Eserin Nüshaları

Eserin hangi tarihte yazıldığıyla ilgili M. Tahir Bursalı, Osmanlı Müellifleri adlı eserinin ikinci cildinin “*Tabibler Faslı*”nda “bu büyük eserin 987 (1579) tarihinde yazılan bir nüshası”nı (Bursalı 1975cII: 197) gördüğünü söylemiştir.”

3.1.1.İstanbul nüshası:

Bu çalışmada eserin İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi 190 arşiv numarasında kayıtlı nüshası kullanılmıştır. Nüsha talik hatla yazılmış olup her sayfasında 27 satır bulunan 338 varaktan ibarettir. 1b ve 82a varakları 26 satırdır (bk. EK 1). Bu nüshanın son varığında eserin 987 senesinin Rebî'ü'l-evvel ayının onuncu gününde tamamlandığı ve

yazımının yüz yirmi gün sürdüğü ifade edilmektedir. Verilen bilgiler ışığında üzerinde çalıştığımız nüshanın miladî 7 Mayıs 1579 Perşembe günü tamamlandığı anlaşılmaktadır.

3.1.2.Kahire Nüşhası

Kahire nüshasına ulaşılammış; kataloglarda Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Tıbbı Türkî Talat 3 arşiv numarasında kayıtlı olduğu ifade edilen eser bu arşiv numarasında bulunammıştır.

3.2. Eserin İçeriği

Ahmed bin Bâlî'nin Necmeddîn Mahmud bin Ziyaeddîn İlyas Şirâzî'nin (öl. 1330) Havî-i Sagîr adıyla meşhur olan (Adivar 1991: 70) El-Havî fi İlmi't-Tedâvî adlı eserinin tercümesidir. Yazar eserinin giriş bölümünde de bahsettiği gibi; tıb ilimine rağbet ettikten sonra kendisinin muteber saydığı kitaplar ile tecrübe edilmiş hastalıkları bir araya toplayarak Hâvî-i Sagîr adlı eseri Türkçeye tercüme etmiş, eserin her babının sonuna birer fasıl eklemiştir.

“kütüb-i mu'teberden vesâ'îr mücerrebâtdan cem' édüp hâvî-i şağiri türkî
tercüme édüp her bâbınun nihâyetinde bir faşl çeküp sâ'îr mücerrebât ilhâk
eyledük mecma'ü'l-mücerrebât dëyü ad kuduk”

Eserin ilk varaklarında Allah'a hamd ve peygambere övgüden sonra hakikatte hekimin Allah olduğunu ve yeryüzündeki tüm nesnelere O'nun ilimi ve hikmetiyle var olduğunu belirtir. Daha sonra tıp ilminin gerekliliğini ve (*ammâ bu 'ilm hîç şüphe yokdur ki ğâyet gerekli 'ilmdür* 2b/8) canlılar alemi için ne ölçüde faydalı olduğunu açıklamaya çalışır.

Tercüme olan esere orijinal eserden farklı olarak mütercim tarafından bazı fasıllar eklendiği yukarıda ifade edilmişti. Tercümede ve yazarın sonradan kendisinin eklediği fasıllarda, karşılaşılan vakalar ve sağaltma yolları deneyimlerden, eski hekimler ve kitaplardan alıntılar yapılarak aktarılır. Bu aktarmada birçok tabipten ve eserden bahsedilir. Bunların başlıcaları şunlardır:

Hekimler: Beşîr Çelebi, Bukrâî Hekim (Hipokrat), Câlînüs (Galen 131-210), Kindî Hekim, Muhammed bin Zekeriyâ, Muhammed Çelebi, Nefisî, Rûfes Hekim, Şâbit Hekim, Sedîdî Hekim, Serâfiyün Hekim (İbn-i Serâfiyün), Aşşemse'ddîn, Ya'kûb Hekim, Yûnus Hekim, Zeyn Hekim ('Alî bin Zeyn), Baytâr Hekim (ibn-i baytar), Bekir Hekim (Ebu Bekir Râzî), Bûtes Hekim, Cemâle'd-dîn Hekim (Mevlânâ Cemâle'd-dîn), Cürayh Hekim (Ebu Cürayh), Ehren Hekim, Hâcib Hekim, Hâlîfe Hekim (Mevlânâ Hâcî Hâlîfe), İshâk Hekim, İskender Hekim, Kûkâ ođlu Kõşâ Hekim, Kûrşî Hekim, Mârcüye Hekim, Mâseviye Hekim

(İbn-i Māseviye), Yehūdī Hekim, Telmīd hekim (İbn-i Telmīd), Yūnus Hekīm, Bevles Hekim, İbn-i Ebū Şādīk Hekim, Mesīh Hekim, Nefisī Hekim.

Kitaplar: Esbāb-ı ‘ Alāmāt Şāhibi, Kemāliyye, Münhācū’l-Beyān, Muntehab-ı Şifā, Kānūn, Mansūrī, mücez, Hāvī-i Kebīr, Bür’ü’s-Sā’a, ‘innī, Kitābü'r-Raḥmet, Mücerrebātī'l-Müteferriqa, ‘ anī menī, Zahīre, Teşriḥ.

5 makaleden oluşan eser (*bu kitabı beş makāle üzerine kılduk 3a/6-7*) bablara ayrılmıştır.

1. Makale: Baştan ayağa kadar insan vücudundaki tüm hastalıkları ihtiva eden makaledir. (*evvelki makāle ki başdan ayağa deḡlü ‘uzv-ı maḡşūşa ‘arīz olan emrāz beyān eyler 3a/12*) Eserin 3a varağının 12. satırından başlar ve 174b varağının 10. satırında *temet’t-ül-makāletü’l-evlā bi-‘avnillāhi te’ālā* ifadesiyle son bulur. Tıp ilminin genel konularını içeren makale, diğer makalelerden hacimli olması bakımından dikkat çekicidir. Bu makalede, baştan ayağa bütün organların hastalıklarını, bu hastalıkların sebeplerini, sebep olan hıltı ve sağaltılma yollarını hekimlerden tecrübeler ve terkiplerin karışımlarıyla verilmiştir. 125 babdan oluşmaktadır. Her babda bir hastalık ve tedavisi ile ilgili bilgi verilir.

*Babların isimleri sırasıyla şöyledir; şuda’, şakīka ve toluḡ aḡrısı, düvā, sedre, sersām, sübāt, seher, sübāt-ı seherī şar’ ve uçuk tıtmak, nisyān, mālīhūlyā, sekte, fālic, teşennüc, laḡva, el ayak ditremek, remed, tıarf, zurfe, sebel, gözde cereb olmak, göze şı inmek, ceher, a’ şā, göze aḡ düşmek, gözde kıl bitmek, kirpik dökülmek, ḡavl olmak, göze bit ve sirke düşmek, gözde olan karḡa, ḡurka-i ‘ ayn, gözi ḡıfz étmek, kulaḡ aḡrısı, kulaḡ şaḡırlıḡı, deviy ve tanīn, kulaḡı ḡıfz étmek, kulaḡa şı girmek, bevāsīr-i enf, burun ḡoḡusu tıtmamak, burun ḡoḡusu, burunda baş bārit çıḡmak, burun ḡanamak, dil aḡrısı, aḡız aḡrısı, dilcük inmek, aḡız ḡoḡusu, boḡaz aḡrısı, boḡaza sülük ve kemük tırmak, dişler aḡrısı, diş etlerinde olan zahmetler, zükkām ve nezle, aḡızdan ḡan ve lu’ āb aḡmak, öksürük olmak, āvaz tıtukmak, yürek marāzları, ḡaşy olmak, öykeninde verem olmak, icḡüde böḡürlerde verem olmak, ma’ denüḡ mizācında yaramalıḡ olmak, ma’ de aḡrısı, ḡarında ḡarāḡar olmak, şehve-i kelbiyede veca’ -ı baḡarīde ve ifrāt-ı ‘ ataş, haḡm yaramazlıḡı, fūvāk ya’ nī incıkraḡ, ta’ āma iştiḡa olmak, ḡülunc tıtmak, ḡuşmak, hayza ya’ nī toḡmdan ḡuşmakhem ishāl olmak, göbek burmak, ishāl olmak, ḡan ishāl olmak ve seḡc, zalk-ı em’ ā ya’ nī ta’ ām gayr münhaḡm tıtmaz ishāl olur, ciger marāzları, ciger za’ afı, cigerde verem olmaḡdur, yaraḡān ya’ nī şarulıḡ, su’-i ḡınye ya’ nī ademüḡ benzi şararur ve tıtaḡları büzurür, tıalak marāzları, tıalak büyümek, böḡrek marāzları, sidük tıamlaması, sidük tıutulmak, selesül bevl olmak, ḡan işemek, böḡrekde ve ḡavukda tıaş olmak, böḡrekde verem olmak, meşānede verem olmak,

* Babların konu başlıklarının okuma ve transkripsiyonu için Doḡan (Doḡan 2012) ve Doḡan-Güneş (Doḡan-Güneş 2014)’ten yararlanılmıştır.

meşānede baş bart olmak, meşānede cereb ve ħurkat olmak, ħāyalarda verem olmakdur, cimā´ a müte´ allık olan marāzlar, sür´ at-i enzāl, cimā´ a iştihā ifrāt olmak, meni ihtiyārsuz gelüp dökülmek, cimā´ ħālinde tegāyyūt etmek, kāsık yarılmak ve fālic olmak, emrāz-ı rahm ve ħatunlar gebe qalup, ve gebe qalamamak, ħayzdan qan ziyāde gelmek, ħayzda qan tūtūlmak, ´ avratuñ memelerine ´ arız olan marāzlar, ´ uqr ya´ nī gebe qalmaduğının sebbeleri, oğlan düşürmek sebepleri, güç tōğırmaq ve oğlan olmak ve meşīme ya´ nī oğlan yatağı qalmak, gebe qalmağı men´ eyler nesnelere, ihtināq-ı rahm, rahmda nefh ve yel olmak, rahmda verem olmak, rehā derler qarın şişer gebe gibi bir hal, rahmda baş bart olmak, rahmda şukāk olmak ya´ nī yarılmak, bevāsīr zahmeti, maq´ adda nevāsīr dērler yaramaz baş bart, maq´ adda verem ve yaraqlar olmak, maq´ adı çıkmak, maq´ ad müsterhī olmak, oñurğa kemüklerinde olan ħadebe ve ricāh-ı efrese, dērler ayaklar da ve incüklerde olan devālī, dā´ü´l-fīl derler ayaklar fīl ayağı gibi olur, veca´ -ı zahr ya´ nī arka ağrısı ve veca´ -ı ħaşıra bögrekler ağrısı veca´ -ı zahre qarībdür bir faşl kılduq, ´ ırku´n-nisā, veca´ -ı mafāşıl ve nıkrīs, mafāşda ta´ aqqud olmak ya´ nī madde müteħaccir olup qalmak.

2. Makale: Bu makale eserin 174. Varağın b sayfasının 11. Satırından başlar. 27 baddan oluşmaktadır. Yazar birinci makaleyi bitirdikten sonra geçtiği ikinci makalenin mahiyeti hakkında bilgiler vererek söze başlar. İkinci makale humma hastalığını anlatmaktadır. (*ikinci maqāle ħummālardadır 174b/11*). Bu makalenin birinci babında humma hastalığının içeriği ve çeşitleri hakkında bilgiler verilmektedir. Verilen bilgilerde hangi hummanın hangi sebeple meydana geldiği, belirtileri, hangi organları ne şekilde etkileyip vücutta ne gibi değişiklikler gösterdiği belirtilir.

“ħummaların cins-i a´ laları üçdür biri ħummā-yı yevmiyyedür ve biri ħummā-yı dıkkıdır ve biri ħummā-yı ´ ufuniyyedür beyān ħaşr oldur ki insānuñ bedeni mürekkebdür rūħdan ve ahlātdan ve a´ zādan eger ħarāret-i ħarībe rūħa müteşebbiş olursa ħummā-yı yevmiyyedür eger ahlāta müteşebbiş olursa ħummā-yı ´ ufniyyedür eger a´ zā-yı aşıyyeye müteşebbiş olursa ya´ nī tutuşursa ħummā-yı dıkk dērler” (174b/21-26)

Bu makalenin babları sırasıyla şöyledir:māhiyet-i ħummā, ħummā-yı yevm, ħummāyāt-ı ´ ufuniyye, ħummā-yı şafrāvī, ħummā-yı ħıbb, ħummā-yı muħriq, ħummā-yı muḥbıka, ħummā-yı balgamiyye, ħummā-yı lüşğa, ħummā-yı rub´ -ı dā´ire, rub´ -ı dā´im dērler kızar yanur amma sebebi sevdādur, ħummā-yı ħams ve südüs ve sübü´ evvelki beş günde bir tatar ikinci altı günde bir tatar üçüncü yedi günde bir tatar, qarışuq ħummālar, inkıyālūs dērler bir nev´ ā ħummā, yaqūriyā dērler bir nev´ ā ħummā, ħummā-yı ħaşıyye, ħummāyāt-ı leyliyye dērler gecelerde tatar, ħummā-yı vebā´iyye, ħummā-yı cūderi ve ħaşbe ya´ nī çiçek ve kızamık çıkarmak, ħummā-yı dıkk, dıkk-ı şeyħuħāt, buħrān günleri, marīzde eyü´ alāmetler

nedür, yaramaz ‘ alâmetler nedür, enzâr ya‘ nî hâdiş olıcağ marazlara ‘ alâmetler, bir ‘ illetden bir ‘ illete dağı dönmek ‘ alâmetleri, nâkahrlar ya‘ nî hatalıktan çurmuş kimesler.

3. Makale: 3. makale eserin 214. varasının b sayfasının 10. satırından başlar. 103 babdan oluşmaktadır. Vücudun dış organlarında görülen hastalıkları anlatmaktadır. *mağâle-i şâlîse şol ‘ illetlerde dër ki a‘ zâ-yı zâhırde hâdiş olur (214b/10-11).*

Makalenin babları sırasıyla şöyledir: Veremler ve sivilceler, humre dërler şafravî verem, nemle dërler büsür sivilcileri ki od gibi yağar, caversiyye dërler taru daneleri gibi uvacuk çıkar başları ağça dibi kızılca olur, cemz dërler yaşş yaşşı çıkar, nâr fârisî, kabarcuklar, kurdeşini şerâ, mâşerâ, ta‘ ün, akile, bezîrlerde olan veremler, çibânlar, hurâcât, demâmîl, veremdür ki müsterhî ve gençekdür, katı veremler, rîhî veremler ya‘ nî yel veremler, ur çıkmak, bezler ki güded dërler, ‘ uküd dërler bedende funduk gibi çıkar, serefân, henâzir tokuz baş dërler, ‘ırk-ı medenî, baş keli, haşef dërler uvacuk büşreler, uvacuk büşreler, nebât-ı leyl dërler, uvacuk sivilcileri ki gece çıkar gündüz gider, şâlil ya‘ nî sekel, qarha-i belhi, batm ya‘ nî citlemük, şüşe dërler yaşş büşür, dâhıs ya‘ nî tırnağ ağrısı, seyelan, nâdir vaqı‘ olur büşreler, cüderî ya‘ nî çiçek çıkarmak, haşbe ya‘ nî kızamık çıkarmak, temregi çıkarmak, cereb ya‘ nî uyuz, giciyik, cüzzâme, büş, yüzde kelef çıkmak, ağ behağ, kara behağ, yüzde kelef çıkmak, heyelân dërler kelef gibidür, huzret dërler bir nesne çıpup yeri qalmaq, bâdişnâm(?), ademün levni fâsid olmaq, başdan kepege beşzer nesneler dökülmek, dâ‘-ı şa‘ leb, kıl dökülmek, saç şağal tez ağarmak, müzeyyen olmağa müte‘ allık nesneler, ademi gökçek, ve ağ ve yımşak eyler nesneler, kamel ya‘ nî bit pire deşmek, ifrât derlemek, derhabs olup derleyümemek, el ayak vesâ‘ir efrâf yarılmaq, el ayak ve ökçe yarılmaq, bedende şayrık olmaq, ademün derisi qavrulmaq, katı arıklamak, katı ziyâde sömürmek, başın derisi büzülmek, tırnaqlar ‘ illetleri, barmaklar şişmesi, oturağ yerlerde çok yatmağla baş bart hâdiş olur, qoltuğ qoğmaq, ele ayağa şovuk te‘şîr eylemek, a‘ zayı od göyündürmek, cerâhatler, şinjirler cerâhati, bedene nesne batup içinde qalmağdur ne vechle ihrâc olur, qurūhlar ya‘ nî iriçe dönmüş başlar bartlar, oñulması müşkil başlar, nâşür etleri, yanur başlar, bir nev‘ â qurūhdur hurâğ dërler, deşmek zarb yemek ve deşmek, düğülmüş kimesneler ‘ ilacı, kemükler şınmaq, katılık ki bedende hâdiş olur, ‘ aşd yerinden hamğ ve bertinmek, ağular içmekden şağınmışın tarîkı, tiryâklar, ma‘ dede hâşıl olur zehrler, ağulu otlar, yetü‘ ât-ı seb‘ a yedi dürlü nesneler vardur anı bildürür, hayvânî zehrler, odlar vardur anları bildürür, şol edviyeyi beyan ayles ağulu nesneler andan qağar, yılan ve ğayr zehrnek nesneler soğmaq, yılanlar soğmağın ‘ ilacı, kıyruğı uri ya‘ nî ‘ akreb soğmaq, kuduz ét ışıрмаğ adem ve ğayr at eşek gibi cânaverler ışıрмаğ, ademi tutar ve yudar nesneler, şol devâlar ki ağızdan qoğuyı zâ‘il eyler, tabîblerün ve şeyyatları ve naşihatleri.

4. Makale: Bu makale eserin 287. varağının b sayfasının 2. satırından başlar. Bu bölümün ismi *edviye-i müfredé*'dir. Yazar tek başına ilaç olarak kullanılabilir bitkileri, yiyecekleri, içecekleri, bunların özelliklerini, hangi hastalıklara iyi geldiklerini, yararlarını, zararlarını ve zararlarının giderilme yollarını sözlük düzeni içerisinde vermektedir.

Bu bölümde sırasıyla şu maddeler bulunmaktadır: ibrişim, übhel, ābūs(?), iccās, urz, ısfānāh, ās, ustūhūş, āsārūn, eskīl, isrāyis, uşak, eşkākūl, aşl-ı kürrās, aşl-ı kebere, afsentīn, eftīmūn, efyūn, uqḥuvān, aqākıyā, ikلیل-i melik, ilye, elsine-i ' aşāfir, emlec, enber bāriş, enīsūn, enzurūt, encere, enfeḥa, encībār, īrsā, ehlīlec-i aşfer, ehlīlec-i esved, ehlīlec-i kābilī, bakla, bādrençbüye, bābūnec, buḥūr-ı meryem, persiyāvşān, bezr-i kerefis, bezr-i rāzyānec, bezr-i ḥubbāzī, bezr-i kürrās, bezr-i lisānū'l-ḥamel, bezr-i kettān, bezr-i hindibā, besfāyic, temr-i hindi, tīn, şāfsiyā, cāvers, ḥabbū'r-reşād, ḥasek, derdār, ziblū'l- ḥaṭāṭif, zücāc, zirāvend-i müdahrec, zirāvend-i ṭavīl, zırnīh, zeytūn, sibistān, sefercel, saqmūniyā, sekbīnec, semmūr, semen, sinā, sincāb, şāhtere, şibbet, şeb, şaḥm-ı baṭ, şaḥm-ı şa' leb, şaḥm-ı ḥanzal, şükā' ī, şelcem, şem' , şūnīz, şābūn, şabr, şamg-ı ' arabī, şamg-ı levz, şamg-ı iccās, şūf, şab' a-i ' ircā, ṭuḥleb, ṭarāşīş, ṭargulūdīs, ṭarfā, ṭarḥaşkūk, ṭīn-i ermenī, zılfu'l-mā' īz, ' āqırqarḥā, ' ammu'z-zebīb, ' ades, ' arṭanīşā, ' asel, ' āşār-ı gāfit, ' inebū'ş-şā' leb, ' unnāb, gāfit, gārīkūn, fāvāniyā, farāsiyūn, faşru'r-rummān, ḫatrān, ḫuṭn, ḫanṭarīyūn, ḫaşr-ı kerefis, ḫaşr-ı cevz-i aḫzar, ḫaşr-ı aşl-ı keber, kebedū'l-ma' z, kebedū'l-kelb, kibrit, keşirā, kürrās, kehrübā, lāğiye, leben-i ḥalīb, lisān-ı şevr, lisānū'l-ḥamel, māzerīyūn, māhūdāne, māş, mā'i'ş-şā' ir, mā'ü'l-maṭar, meḥallaşa, maḥīz, maşṭakī, maḡre, nārenc, nānhūvāh, nārdīn, nuḥāle, neşā, naft, varaḫ-ı ḥūh, varaḫ-ı kebere, varaḫ-ı iccās, hindibā, hīl-i buvā, yākut, yebrūh, ' aşı'r-rā' ī,

Maddeler verildikten sonra yenilen maddeler beş kısma ayrılır ve vücutla etkileşimleri açıklanarak bitirilir.

5. Makale: Bu Makale eserin 298. varağının a sayfa ile başlar. 50 babdan oluşur. Bu makale; *bēşinci maḳāle edviye-i mürekkebinūh ḫavā' idi ve keyfiyeti ve terkīb ve keyfiyeti isti' māli ve muḫaddemāti beyanındadır* başlığını taşımaktadır. Yazar daha önceki makalelerde hastalıklar ve bu hastalıkların sağaltılmasında kullanılacak karışımları vermişti. 5. Makalede ise bu karışımları -terkipleri- teker teker açıklayarak hangi hastalıklarda nasıl kullanılacaklarını belirtmektedir.

1.bab *edviye-i müfredenūh terkībiniūh ḫava' idi beyanındadır* diye başlar. Daha sonraki bablar sırasıyla şu şekildedir: şerbetler, sikencübīnler, lu' ūklar, müşhil-i maṭbūhlar, müşhil-i naḫū' lar, mā'-i uşūl, ḥabblar, ḫurşlar, sufūflar, mürebbālar, ma' cūnlar, cevārişler, müferriḫler, ayāricler, su' ūdlar ya' nī burına ḫoyacak nesnelere, ḡarḡaralar, dişlere sürecek

nesneler, tıllalar, zımādılar ya' nī yaqūlar, lu' ūl, aqşırdır nesneler, hıkneler, şāflar, ferzeceer ya' nī ' avratlar fercinde getürecek şāflar, kuşduracak nesneler, kuşmağı men' eyler nesneler, burunkanı, bevl ve idrār eyler nesneler, hayz kanın idrār eyler nesneler, toz ve toprak yemege iştiḥāyı kaṭ' eyler devālar, semiz eyler devālar, bedeni arıqladur nesneler, yağlar, ıtrıfıller, saç-ı şakl rengindedür, ḥāmıle olmağa mu' ĩn olur devālar, tiryākılar, ma' cūnlaruñ ve ğayr mürekkeb devālaruñ müddet-i ' ömri, tiryākıların imtiḥānı, derledür ve derlegi kaṭ' eyler devālar, diş etleri, göze çekilecek kühliler, bürüdlaruñ göze çekerler bürudet vürür, zürürlar ya' nī ekecek nesneler, göze çekecek şāflar, merhemler, zürurlardadır ki yaralara ekerler, laḥüm ya' nī etler,

Son babda yazar helvalar ve tariflerini vererek eseri tatlı bir şekilde sonlandırma niyetindedir. Bitirirken, eseri yazarken çektiği sıkıntılardan bahseder ve eserinin zayı olmaması için dua eder.

Bu bölümde verilen karışımlarda hastalıkların tedavisi için doğru ölçü, miktarın önemi belirtilirken tıp metinlerinin söz varlığı açısından önemli ölçü birimleri kullanılmıştır. “Hekimler terkip hazırlarken ölçü konusunda titiz davranmış, hazırlanan terkiye katılacak maddeleri verirken ölçülerini titizlikle ve kişiden kişiye değişmeyecek kesinlikte verme gayretine girmişlerdir. Türk tıbbının İslâm tıbbını kaynak alması ve ilk ürünlerin tercüme karakteri taşıması metinlerde kullanılan ölçü adlarının hemen hemen tamamının Arapça kökenli olmasına sebep olmuştur” (Doğan 2010b: 364). Metinde geçen bazı ölçü birimleri şunlardır: dāniḳ (0.495 gr), direm (3.17 gr), ḥabbe (0.059 gr), mişḳāl (4.25 gr), ṭesūc (0.044 gr.), kīrāṭ (0.17), astar (19.02kg), men (batman, 760. 8 kg), üsküre (tabak, çanak için ifade edilen bir ölçü birimi), zirā' (0.616 m), bölük, cüz' , deste, qarış, müdd (0.688 lt), niş (yarım), oḳḳa (1238 gr), rıtl (litre, 382.5 gr), rub' (dörtte bir, çeyrek), şülüş (üçte bir), tutam, yarım, buçuḳ, zı' f (iki kat).

2.2.1. Eser Üzerine Yapılan Çalışmalar

Eser üzerinde İstanbul nüshasının esas alınarak 3 tane yüksek lisans tezi yapılmıştır. Nuşin Sunar (Sunar 2014) yazmanın 1b-115a varakları arasında okuma ve ses bilgisi çalışması yapmıştır. Yazmanın devam eden 115b-166a varakları arasında Dursun Kartal'ın (Kartal 2016) okuma ve şekil bilgisi, 166b-232a varakları arasında ise Murat Muratoğlu (Muratoğlu 2017) tarafından okuma ve söz varlığı çalışması yapılmıştır.

KAYNAKLAR

- Adivar, Adnan (1991). *Osmanlı Türklerinde İlim*. İstanbul: Remzi yayınları.
 Bayat, Ali Haydar (1999). *Osmanlı Devleti'nde Hekimbaşılık Kurumu ve Hekimbaşılar*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

- Bursalı Mehmet Tahir Efendi (1975). *Osmanlı Müellifleri*. c.II, İstanbul.
- Canpolat Mustafa ve Önler, Zafer (2007). *İshâk bin Murâd, Edviye-i Müfredde*. Ankara: TDK Yayınları.
- Doğan, Şaban ve Güneş, Melis Sezen (2014) *Bir Eski Oğuz Türkçesi Metni: Risâle-i Bevâsîr*, Türük Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi s. 53-117
- Doğan, Şaban (2010a). *Eski Oğuz Türkçesinde Tıp Dilinin Oluşumu ve Özellikleri*. Turkish Studies İnternational Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish of Turkic Volume 5/1:313-373
- Doğan, Şaban (2010b). *16. ve 17. Yüzyıl Başlıca Türkçe Tıp Yazmaları ve Buldukları Kütüphaneler*. Journal of Medical Ethics Law and History: s. 162- 177
- Doğan, Şaban (2012). *Ebulfeyz Mustafâ Efendi, Risâle-i Feyziyye fî Lûgâti'l-Müfredâti't-Tıbbiyye*. İstanbul: Değişim yayınları.
- TDAV (2010) İslam Ansiklopedisi ŞİRÂZÎ Maĥmûd b İlyâs maddesi cilt: 39, sayfa: 187. İstanbul
- Kartal, Dursun (2016). *Ahmed Bin Bâlf - Mecma'ü'l-Mücerrebât (Giriş-İnceleme [Şekil Bilgisi]-Metin-Dizin [116-166 Varaklar Arası]-Sözlük.)* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Muratoğlu, Murat (2017). *Ahmed Bin Bâlf - Mecma'ü'l-Mücerrebât (Giriş-İnceleme [Söz Varlığı]-Metin-Dizin [166b-232a Varaklar Arası]-Sözlük.)* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Nureliyeva, Tahire (2006). *Elyazma Koleksiyaları Kataloqu*.s. 183-184,Bakü, İnternet adresi: http://www.elyazmalarinstitutu.com/pdf/katoloq/elyazma_kolleksiya_katalogu.PDF, Erişim tarihi: 17.03.2017, 00.48.
- Osmanlı Tıbbi Bilimler Literatürü Tarihi* I-IV. (2008). (Haz. E. İhsanoğlu, R. Şeşen, M.S.Bekar, G. Gündüz, V. Bulut). İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi.
- Önler, Zafer (1998). “ *XIV-XV. Yüzyıl Türkçe Tıp Metinlerinin Dili ve Söz Varlığı* ”. Kebikeç/ Sayı 6: s. 157-168
- Sunar, Nuşin (2014). *Ahmed Bin Bâlf - Mecma'ü'l-Mücerrebât (Giriş-İnceleme [Ses Bilgisi]-Metin-Dizin [1-115 Varaklar Arası]-Sözlük.)* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

